

Dalos Anna:

Kodály Zoltán eszményi birodalma. A *Háry János* alakváltásai¹

Kodály Zoltán daljátékát, a *Háry Jánost* (op. 15) 1926. október 16-án mutatták be a Királyi Operaházban. Habár Kodály Paulini Béla és Harsányi Zsolt librettóját már 1924 márciusában megismerte,² a komponálás meglehetősen lassan haladt előre. Nyílt titok volt, hogy a bemutatóra éppen hogy elkészült a partitúra. Mi több, közvetlenül a bemutató előtt derült ki, hogy a két első Kaland között a színpadkép mozgatása miatt több időre van szükség³ – e kényszer hatására vette át Kodály Csokonainak a Móricz Zsigmond által színpadra alkalmazott *Dorottyájához* írott kísérőzenéjéből a később Intermezzónak elnevezett *Palotást*.⁴

A daljáték bemutatóinak története azóta is újabb betétek és vágások alkalmazásának sorozata: nem létezik két egyforma előadás. Az első változtatásokra rögtön az ősbemutatót követően került sor: a harmadik előadás után Kodály törölte a teljes 4. képet, amelyben Mária Lujza – szerelmi csalódásában – a Nix-be veti magát, s amely a *Sárkánytáncot* is tartalmazza, mivel e jelenetek komoly színpadtechnikai nehézségeket okoztak.⁵ A teljes 4. kép elhagyása azonban felborította a daljáték egyensúlyát – éppen ezért érezte Kodály úgy, hogy újabb számokat kell komponálnia a darabhoz, amelyek 1928. január 10-én hangoztak el először.⁶ A *Sárkánytáncot* a Duett nőikarral váltotta fel, két rövidebb dalbetét is elkészült ekkor, és a Háry nyitánya is ekkor szólalt meg első alkalommal.⁷

Aki az Universal Edition 1962-es copyrighttal ellátott zongorakivonatát a kezébe veszi, mégsem ezt a változatot ismerheti meg. Az 1. táblázat mutatja, mi az, ami az eredeti változathoz képest kimaradt a zongorakivonatból, illetve milyen újabb betétekkel gazdagodott a mű. Kodály kihagyta például a 4. számot (A zsidó család), minden bizonnyal azért, mert úgy érezte, nem szerencsés 1945 után zsidókat egy népcsoport képviselőiként a színpadra állítani. A zongorakivonat egyébként nem tartalmazza a nyitányt sem, ugyanakkor *Induló* címen

¹ A 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum által az MTA BTK Zenetudományi Intézetben, 2014. november 27-én, *A zene és a nagy háború* címmel megrendezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

² Breuer János: *Kodály-kalauz*. Budapest: Zeneműkiadó, 1982. 129.

³ I.m., 131.

⁴ Bónis Ferenc: *Élet-pálya: Kodály Zoltán*. Budapest: Balassi, 2011. 201-203.

⁵ Eősze László: *Kodály Zoltán életének krónikája*. Budapest: Zeneműkiadó, 1977.

⁶ Bruno B. Reuer: *Zoltán Kodály's Bühnenwerk 'Háry János'. Beiträge zu seinen volksmusikalischen und literarischen Quellen*. München: Dr. Rudolf Trofenik, 1991. 15.

⁷ Eősze, i.m., 120.

megtalálható benne Kodály 1948-ban komponált *Honvéd díszindulója*, amelyet utólag a librettóhoz illeszkedő szöveggel láttak el.⁸

1. táblázat: A Hány alakváltásai

Szám	Szöveg/előadó	Mikor került bele	UE 1962	Egyéb
Nyitány		1928. jan.10.	Nincs benne	Színházi nyitány
1.	Kezdődik a mese/Zenekar	Bem.	1.	
2.	A furulyázó huszár/fl., cimb.	Bem.	2.	
3.	Az öreg asszony	Bem.	3.	Nem játsszák
4.	A zsidó család	Bem.	Nincs benne	Nem játsszák
5.	Sej! Verd meg Isten	Bem.	4.	
6.	Ruthén lányok kara	Bem.	5.	Nem játsszák
7.	Piros alma	Bem.	6.	
8.	Bordal: Oh, mely sok hal	Bem.	7.	
9.	Duo	Bem.	8.	
10.	Közjáték	Bem.	9.	
11.	Ku-ku-kukuskám	Bem.	10.	
11a	Hány a Luciferen	Bem.	11.	Nem játsszák
12.	Bécsi harangjáték	Bem.	12.	
13.	Hogyan tudtál rózsám	Bem.	13.	
14.	Hej két tikom	Bem.	14.	
14a	Induló	1950	15.	Honvéd díszinduló (1948)
15.	Ébresztő/Sej, besoroztak	Bem.	16.	
16.	Franciák indulója	Bem.	17.	
17.	Napoleon bevonulása	Bem.	18.	
18.	Gyászinduló	Bem.	19.	
19.	Dal: Oh, te vén sülülülü	1928. jan.10.	20.	
20.	Cigányzene	Bem.	21.	
21.	Hagyj békét viaskodó, oh!	1928. jan.10.	Nincs benne	Nem játsszák
22.	Toborzó	Bem.	22.	
23.	Duett női karral	1928. jan.10.	23.	
	Világvége jelenet és a Sárkányok tánca	Bem.	Nincs benne	Nem játsszák, Balettzene 3. előadás után törölve
24.	A császári udvar bevonulása	Bem.	24.	
	Behozzák a császár napát	Bem.	Nincs benne	Szöveges
25.	A kis hercegek bevonulása	Bem.	25.	
26.	Gyermekkar	Bem.	26.	
27.	Kivonulás	Bem.	27.	
28.	Dal: Szegény vagyok	Bem.	28.	
29.	Dal: Felszántom a császár udvarát	Bem.	29.	
30.	Zárókar	Bem.	30.	

⁸ Bónis Ferenc: „Kodály Zoltán két Hány János-kompozíciója”. In: Uő.: *Erkel Ferencről, Kodály Zoltánról és korukról*. Budapest: Püski, 2001. 142-158.

Az újabb előadások és hangfelvételek további változtatásokat hoztak magukkal. Aki a Hány teljes zenei anyagáról szeretne képet alkotni, legalább négy különböző CD tracklistájából kényszerül válogatni, s ezek alapján egy Hány-kompilációt készíteni. A táblázat mutatja, hogy a No. 3., 4., 6., 11a, 21. és 23. jelzetű betéteket sohasem játsszák. Ezek között van nemcsak *A zsidó család*, de például *A ruthén lányok* kara is. Más, önálló Kodály-kompozíciók ugyanakkor megfelelő helyre leltek a daljátékban. Kodály maga egészítette ki Marci kocsis szerepét 1938-ban alkalmi megoldásként a *Kállai kettős* korai, a végleges alaknál lényegesen rövidebb változatával.⁹ Rendkívüli módon meglepődött tehát, amikor a Hány 1963-as moszkvai bemutatóján azt tapasztalta, hogy a *Kállai kettős* 1951-ben befejezett második változata szólal meg a darabban. Többször is szóvá tette, hogy a darabot annyira átdolgozták, hogy rá sem lehetett ismerni: „azért jöttem ide, hogy az 1926-ban bemutatott művet lássam, s egy egészen másikkal találkoztam.”¹⁰ Tagadhatatlan, hogy az újabb és újabb betétek azért kerülhettek ilyen könnyedén a Hány szövegébe, mert a mű struktúrája – a dialógusok és zenei számok váltogatása – rendkívüli módon elasztikus.

Amennyire ez Kodály nyilatkozataiból rekonstruálható,¹¹ a moszkvai átdolgozás Muszorgszkij *Szorocsinci vására* és a népi realizmus jegyében született. Az első jelenet például egy piaci népünnepélyen játszódott, nem pedig – mint eredetileg – egy romos falusi kocsmában. Az 1948–1949-es politika fordulat máskülönben is szükségessé tette a librettó módosítását. A legfeltűnőbb változás, hogy az első kaland helyszíne megváltozott: ahogy Hány egy mozdulattal áthúzza a határon álló őrbódét Oroszországból Magyarországra, a librettó ugyanazon mozdulattal Magyarország és Németország határára helyezte át a helyszínt; 1948-az követően nem az oroszok (muszkák), hanem a németek (burkusok) az ellenségeink.

Politikai okokból azonban már a húszas években módosításokat kényszerültek véghezvinni a librettón. Bónis Ferenc utal arra, hogy eredetileg a császár napát is behozták a színpadra, amikor a császári udvar, a második képben, bevonult. A császár napa annyira öreg volt már, hogy mindössze egy szót tudott mondani: „mamu.”¹² A kortárs közönség számára egyértelmű volt, hogy császár napának alakja közvetlen utal Ferenc József édesanyjára, Zsófia főhercegnőre, aki a népi emlékezet szerint idős kora ellenére is mindenbe beleszólt. Az utalás

⁹ Eősse, i.m., 167–168.

¹⁰ Kodály Zoltán: „A Szovjetunióban. Nyilatkozat.” In: Kodály Zoltán: *Visszatekintés. Hátrahagyott írások, beszédek, nyilatkozatok III.* Közr.: Bónis Ferenc. Budapest: Zeneműkiadó, 1989. 533.

¹¹ Kodály Zoltán: „A Hány János moszkvai bemutatóján”. Kodály, *Visszatekintés/III.*, i.m., 532.

¹² Bónis, i.m., 227.

rendkívüli felháborodást keltett rojalista körökben, így a szatirikus jelenetet törölni kellett a darabból.¹³

Nem is annyira maga a humoros utalás, mint inkább az általa kiváltott heves reakció jelzi, hogy a Hány librettója igencsak bővelkedik napi politikai utalásokban. Kodály esetében ennek különleges jelentősége van, hiszen a zeneszerző figyelemre méltó módon, pályája minden szakaszán óvakodott attól, hogy politikai nézeteiről nyilatkozzon. Az, hogy a librettó politikai utalásokban gazdag, természetesen műfajspecifikus vonás is. Mint arra Tallián Tibor utalt, a daljáték, amely Kodály művével új életre kelt, egyrészt egyértelműen aktualizáló műfaj, másrészt azonban egy meseszerű történet, amelyhez zenei betétek is társulnak.¹⁴ Éppen ezért fontos hangsúlyozni azt is, hogy Kodály nem vett részt a librettó kialakításban, ő csupán a mesét kísérő-megfestő betétek elkészítésére vállalkozott. Mégis felmerül a kérdés, milyen mértékig azonosult Kodály azzal a magyarságképpel, illetve azokkal a politikai utalásokkal, amelyet a szövegekönyv felajánl, hiszen a Hány – egy farce formájában – éppúgy a Trianon-traumát volt hivatott feldolgozni, mint testvérdarabja, a tragikus *Psalmus Hungaricus*.¹⁵ A daljátékról szóló Kodály-nyilatkozatok, amelyeknek többsége az ősbemutató után negyven évvel keletkezett, elsősorban azt hangsúlyozták, hogy a Hány János a magyar nép lelkét reprezentálja.¹⁶ Vajon ez azt is jelentheti, hogy a zene nem ugyanazt az álláspontot képviseli, mint a szöveg?

Kodály tisztában kellett legyen a szövegekönyv aktuálpolitikai jellegével. Talán éppen ezért nem bízott abban, hogy a Hány-nak sikere lehet külföldön. Ez lehetett az egyik fő oka annak, hogy 1927-ben szvitet állított össze, amely valóban nagy sikerrel helyettesítette a világban a daljátékot. Amikor azután a hatvanas években a Hányt a világban több helyen is sikerrel előadták, nagyon meglepődött, hiszen korábban gyakran panaszkodott a szövegekönyv lefordíthatatlansága miatt.¹⁷

Az Universal Edition számára, 1926-ban Rudolf Stephan Hoffmann készítette el a fordítást, amelyet aztán 1962-ben revideáltak.¹⁸ A fordítás – egyfajta *political correctness* jegyében – arra törekedett, hogy a 250 éves osztrák–magyar együttélés rossz emlékeit

¹³ I.h.

¹⁴ Tallián Tibor: „A magyar opera fejlődése”. In: Staud Géza (közr.): *Az operaház 100 éve*. Budapest: Zeneműkiadó, 1984. 232.

¹⁵ Breuer, i.m., 133.

¹⁶ Kodály Zoltán: „Toscanini emlékezete”. Kodály, *Visszatekintés/III.*, i.m., 460. „A Francia Rádió Hány János-előadása elé”. In: Kodály Zoltán: *Visszatekintés. Hátrahagyott írások, beszédek, nyilatkozatok. II.* Budapest: Zeneműkiadó, 1974. 502.

¹⁷ Kodály Zoltán: „A Hány Jánosról és a Szimfóniáról”. Kodály, *Visszatekintés/III.*, i.m. 524. „A Juilliard Zeneiskola Hány János-bemutatójáról”. I.m., 517.

¹⁸ *Die kaiserlichen Abenteuer des Hary Janos. Libretto*. Ford.: Rudolf Stephan Hoffmann. Wien: Universal Edition, 1962.

semlegesítse, illetve hogy a durva, elsősorban a franciákat és cseheket érintő sovíniszta tréfákat eltüntesse. Például: Háry tanácsot ad a császárnénak, miként lenne érdemes gyógyítani a császár köszvényét. Ennek nyomán a császárné cseh nyelven utasítja a cseh lakájt. A német fordítás a cseh nyelv jellegzetességeit adja vissza a mássalhangzók szaporításával, valamint egy cseh szó – *rozumite* (érti?) – használatával. A magyar változat ugyanakkor – a csehek iránti mély megvetéstől indítva – morfológiailag rokon szópárokkal játszik, amelyek közül a harmadik (sundás-bundám) egyértelműen az álnok viselkedésre utal, míg az utolsó szó (plotty) a szar lepottyanását érzékelteti.

Az I. világháborút és az új államhatárok trianoni kijelölését követően a magyar politikai közbeszédben a békeszerződés aláírásának helyszínét biztosító franciák, illetve a nagy háború folyamán Magyarország mint a kisebbségeket elnyomó nemzet ellen intenzív, nemzetközi propagandát folytató csehek jelentek meg a nemzet fő ellenségeiként.¹⁹ A librettó ebből a szempontból közvetlen lenyomatát adja a korabeli politikai gondolkodásnak, illetve annak a traumának, amit a trianoni békeszerződés váltott ki. Szabolcsi Bencének az ősbemutatóról szóló kritikája egyértelműen utal a mű szövege és a békeszerződés közötti kapcsolatra.²⁰

A békeszerződés kiváltotta trauma hatását a librettóra egészen az 1940-es évekig lehet különféle recepciós formákban tetten érni. A daljáték drámai csúcspontján Háry arra kényszeríti a legyőzött Napóleont, hogy – revansként az 1920-as békeszerződésre – írjon alá egy szerződést, amelyben megígéri, hogy ezentúl jól fog viselkedni, és mindent kifizet, amit lerombolt. Az első Háry-film (1941) épp ennél a jelenetnél dokumentálja, miféle frusztrációk és kisebbségi komplexusok álltak a librettó kialakításának háttérében. E jelenetben Napoleon egészen összemegy: alig tud felmászni a nagy székre, és az óriás méretű Háry János mellett épphogy csak eléri az asztalt.²¹

A filmnek ezen a pontján a Háry 18. száma, a *Gyászinduló* szólal meg. S valóban, a *Gyászinduló*, az azt megelőző *Franciák indulója* és *Napoleon indulója* (16. és 17. szám) teljes összhangban áll a librettóval: a három induló a daljáték leginkább ironikus szakaszai közé tartozik, s mindhárom közvetlen módon utal Napoleon és serege franciaságára. A *Gyászinduló*ban például a szaxofon mint tipikus francia – és nem belga – hangszer jelenik meg, elhangolt formában halljuk a *Marseillaise*-t, míg a *Franciák indulójában* az egészhangú skála képviseli a franciák világát.

¹⁹ Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest: Osiris, 2001. 15–20.

²⁰ Szabolcsi Bence: „Háry János. Kodály daljátékának bemutatója a budapesti Operaházban”. In: Bónis Ferenc (közr.): *Bartókról és Kodályról. Szabolcsi Bence művei* 5. Budapest: Zeneműkiadó, 1987. 66.

²¹ Rendezte: Bán Frigyes. <http://www.magyarvagyonok.com/video/28-Film/354033-Hary-Janos-1941.html> (Utolsó megtekintés dátuma: 2015. 06. 20.)

Ennél jóval feltűnőbb azonban az, hogy a Habsburg udvar – a librettó éles megfogalmazásainak dacára – Kodály zenei világában inkább pozitív színben tűnik fel. A szöveggönyv Habsburg-ellenes megnyilvánulásait érzékelteti a 3. kaland egyik jelenete, amelyben Marczi kocsis megpróbálja megnyugtatni Örszét, akit feldúl, hogy Mária Lujza feleségül kíván menni Háryhoz. Örzse keserű hangon tör ki: „Az osztrákok már mindent elvettek tőlünk, most még a császárt is mi adjuk nekik?” Ám a librettóval szembe megy a zene, amely az osztrákokat kedves, barátságos és meseszerű módon reprezentálja. Kodály, az osztrákok ábrázolására a legszínesebb tételeket komponálja meg, ilyen például Mária Lujza dala, a *Ku-ku-kukuskám*, *A császári udvar bevonulása* vagy *A kis hercegek bevonulása*. A zene eszményi állapotot jelenít meg. Ez az eszményi kép – mint arra Kodály többször is utalt – a magyar nép fantáziájában jön létre: azt mutatja meg, miképp jelenik meg a magyar nép gondolkodásában a bécsi udvar.²² Látványos példája ennek a *Bécsi harangjáték*, amely magyar tehénkolomp-dallamot használ fel a 18. századi Bécs harangjáték-stílusába transzformálva.

Szabolcsi Bence értelmezése szerint a Háry zenéje három különböző zenei rétegre épül: a magyar népzene, a 18. és 19. század verbunkos zenéjére és Kodály eredeti kompozícióira.²³ Szabolcsi szerint ezek az eredeti kompozíciók a színek, a kolorit létrehozásában játszanak meghatározó szerepet, míg a verbunkos stílus, a maga neoklasszikus gesztusaival, közvetlenül a cselekmény időszakára, a 18-19. század fordulójára utal, miközben a magyarság nagyságának és hősiességének megjelenítését is szolgálja. A népdalfelhasználás funkciója, mint arra Kodály többször is hivatkozott, az, hogy a városi közönséghez közelebb hozza a magyar népdalt. Mintha a népdalhasználat kulturális misszió része lenne, mint azt Kodály 1965-ban érzékletesen megfogalmazta: „a népdal elhozta a falu levegőjét a városba.”²⁴

Szabolcsi arra is felfigyelt, hogy Kodály nem feltétlenül a legszebb népdalokat választotta daljátékához, hanem olyanokat – mint Szabolcsi vélte –, amelyek „egészen új világot nyitnak meg.”²⁵ Ha magukat a népdalokat vesszük górcső alá, egyértelművé válik, hogy a válogatás háttérben nem egyszerűen esztétikai, hanem elsősorban politikai okok álltak. A 2. táblázat megmutatja, hogy két kivétellel mikor és hol gyűjtötte Kodály maga a feldolgozott népdalokat.²⁶

²² Kodály, Toscanini emlékezete, i.h.; Kodály, A Francia Rádió Háry János-előadása elé, i.h.

²³ Szabolcsi Bence: „Miért szép a Háry János?” In: *Bartókról és Kodályról*, i.m., 362.

²⁴ Kodály Zoltán: „Utam a zenéhez. Öt beszélgetés Lutz Besch-sel.” Kodály, *Visszatekintés/III.*, i.m., 556.

²⁵ Szabolcsi, *Miért szép*, i.m., 363.

²⁶ A táblázat forrása: Bereczky János et al. (közr.): *Kodály Zoltán népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai*. Budapest: Zeneműkiadó, 1984.

2. táblázat: A Kodály gyűjtötte népdalok

Szám	Város	Mai ország	Ország rész	Gyűjtő	Gyűjtés dátuma
A zsidó család	Hadikfalva	Románia	Bukovina	Kodály	1914. IV.
A zsidó család	Istensegíts	Románia	Bukovina	Kodály	1914. IV.
Sej, verd meg isten	Nyírvaja	Magyarország	Szabolcs, Kelet-Magyarország	Kodály	1916. VIII. 11.
Ruthén lányok kara	Istensegíts	Románia	Bukovina	Kodály	1914. IV.
Piros alma	Mohi	Szlovákia	Bars	Kodály	1912
Ó, mely sok hal	Alsócsesze (d) Bakonybél (var.)	Szlovákia Magyarország	Bars Veszprém, Nyugat-Magyarország	Kodály Kodály	1912 1922. VIII. 6.
Tiszán innen, Dunán túl	Felsőireg	Magyarország	Tolna, Dél-Magyarország	Bartók	1906
Ku-ku-kukuskám	Nyitraegerszeg	Szlovákia	Nyitra	Kodály	1910
Bécsi harangjáték	Mohi Kemenessőmjén	Szlovákia Magyarország	Bars Vas	Kodály Kodály	1914 1922. IX. 15.
Hogyan tudtál	Alsócsesze (d) Páty (sz)	Szlovákia Magyarország	Bars Pest	Kodály Kodály	1912 1923. VI. 10.
Hej, két tikom	Balatonlelle (sz) Bolhás (d)	Magyarország Magyarország	Somogy Somogy	Kodály Kodály	1924. IX. 7-8. 1922. XII. 25.
Sej, besoroztak	Érd (d) Zsigárd (d)	Magyarország Szlovákia	Pest Pozsony	Kodályné Kodály	1917. VIII. 1905
Nagyabonyban csak két torony látszik	Nagyabony	Szlovákia	Pozsony	???	???
Ó, te vén sülülű	Nyitraegerszeg (d) Alsóbalog (d)	Szlovákia Szlovákia	Nyitra Gömör	Kodály Kodály	1910 1912
A jó lovas katonának	Zsére	Szlovákia	Nyitra	Kodály	1911
Gyűjtöttem gyertyát	Mohi (d) Mohi (sz) Gyarmatpuszta (Gyermely) (d)	Szlovákia Szlovákia Magyarország	Bars Bars Komárom	Kodály Kodály Kodály	1912 1914. V. 24. 1921. X. 10.
Elment a két lány	Nyitraegerszeg (d) Nyitraegerszeg (sz)	Szlovákia Szlovákia	Nyitra Nyitra	Kodály Kodály	1908 1910
Ábécédé	Nagyszalonta (d) Garamszentgyörgy (sz)	Románia Szlovákia	Bihar Bars	Kodály Kodály	1916. X. 8. 1912
Szegény vagyok	Zsigárd (d) Komárom (sz)	Szlovákia Magyarország	Pozsony Zala	Kodály Kodály	1905 1925
Fölszántom a császár udvarát	Szalóc (d) Szilica (sz)	Szlovákia Szlovákia	Gömör Gömör	Kodály Kodály	1914. I. 1913

Az egyik kivétel a *Tiszán innen, Dunán túl*, amely szimbolikus jelentőségre tett szert a műben: a magyar népdalokra oly jellemző kvintváltó szerkezetével a haza szimbólumává válik. Ezt a népdalt Bartók Béla gyűjtötte 1906-ban Felsőiregen (Tolna megyében), azaz azon

a területen, ahonnan Hány János, a történeti személyiség eredetileg származik.²⁷ Megjegyzendő, hogy a többi Kodály gyűjtötte népdal az 1918 előtti gyűjtésekből származik, elsősorban az 1912 és 1914 közötti időszakból, és a mai Szlovákia (Felvidék), illetve Románia (Bukovina) területén végzett gyűjtésekből.

Feltűnő kapcsolat mutatkozik a gyűjtőhelyek és a daljáték cselekményeinek helyszínei között (1. melléklet).

1. melléklet: A Hány helyszínei és a dallamgyűjtések területi eloszlása

A Hány-történet legfontosabb helyszíneit pirossal jelöltem a térképen: Oroszország és Magyarország (pontosabban Galícia) határát, Bécsset, Majlandot (ahol Hány legyőzi Napóleont) és Hány, valamint Örzse Bécs-közei szülőfaluját, Nagybonyt (ma Vel'ké Blahovo, Szlovákia). Zöld virágokkal a feldolgozott népdalok gyűjtőhelyét jelöltem. A legtöbbjüket Nagybonyt térségben gyűjtötte Kodály, azaz a Felvidéken, ahova előszeretettel járt, talán azért, mert ez a régió, különösképpen Galánta és Nagyszombat környezete,

²⁷ I.m., 47–48. Hány Jánosról, mint történeti személyiségről lásd: Hadnagy Albert: „Ki volt Hány János?” In: Dobos Gyula (szerk.): *A főlevéltárnok – Dr. Hadnagy Albert élete és munkássága*. Szekszárd: Tolna megyei levéltár, 1991.

gyermekkorának helyszíne volt.²⁸ Minden bizonnyal erősen kötődött érzelmileg ehhez a területhez, különösképpen a trianoni békeszerződést követően, amikor a Felvidéket elcsatolták Magyarországtól. Ugyanez a terület Hány János, a mesehős szülőhelye,²⁹ ami történetileg megalapozza, miért éneklük a Hány fantáziájában megjelenő szereplők e régió dalait.

Kodály 1921 és 1924 között kiegészítette korábbi gyűjtéseit olyan variánsokkal, amelyeket az új országhatáron belül talált. Az általános vélekedés szerint azok a népdalok a leginkább archaikusak, amelyek a központoktól távol, a periférián őrződtek meg. A felvidéki gyűjtés tehát azért is volt olyan meghatározó jelentőségű Kodály számára, mert ez a terület valóban a kulturális, nyelvi és nemzeti periférián helyezkedett el. Az I. világháború után még fontosabbnak tűnt, hogy a központhoz közel eső helyeken, az ország közepén fedezhette fel újból azokat a dalokat, amelyeket tíz évvel korábbi gyűjtőútjain fedezett fel. Mintha e variánsok a régi Magyarországból őriztek volna meg valamit, ami egyben a szétszakított ország egységét is demonstrálja. Valószínűleg ezért is döntött úgy, hogy a *Hej, két tikom tavali* népdalt is feldolgozza, mint egyetlen olyan dallamot, amely nem az elszakított területekről származik, hanem Somogy megyéből.³⁰ Kodály 1922-ben talált rá a dallamra, és minden bizonnyal remélte, hogy a dallam variánsai a Felvidéken is megtalálhatóak.

A betétek, amelyek a bukovinai gyűjtésből származnak, az Osztrák–Magyar Monarchia három különböző nemzetiségét képviselik: Bukovinában gyűjtötte Kodály a *Ruthén lányok karának*, a *zsidó családnak* és a *Cigányzenének* a zenei anyagát.³¹ Mint már említettem, a három közül kettőt a későbbi előadások elhagynak, annak ellenére, hogy mindkettő meghatározó szerepet játszik a daljáték történeti hitelességének létrehozásában. Kodály a Hányban megjelenő Monarchiát oly módon kísérli meg színpadra állítani, hogy az ennek az eszményi birodalomnak a kulturális-nemzeti gazdagságát jeleníti meg. Ez a fajta autenticitás a koncepció középpontjában helyezkedik el: Hány János, aki katonaként Galícia és Oroszország határán szolgál, valóban abban a helyzetben van, hogy a galíciai zsidók és rutének zenéjét megismerje.

A történeti autenticitás és a meseszerű karakter azonban összeolvad, ami Kodály számára – zenei szempontból – nagy jelentőséggel bír. A hatvanas években többször is

²⁸ A Kodály család 1885 és 1892 között Galántán élt, majd 1892 májusában Nagyszombatba költözött. Eősze, *Kodály*, i.m., 9., 14.

²⁹ Hány a szövegkönyv szerint Nagyabonyban él. Nagyabony a Nagyszombati kerületben, a Dunaszerdahelyi járásban található. A helység választása is sajátos lehetőséget teremt az egykori és a Trianon utáni Magyarország azonosságának hangsúlyozására, tekintettel arra, hogy Pest megyében is található egy Abony nevű kisváros. Kodály a Nagyabonyt megéneklő *Ébrestő* dallamát Pozsony megyei (zsigárdi) gyűjtéséből kölcsönözte, a szöveget azonban Abonyi Lajos gyűjtéséből vette át, aki a pest megyei Abonyban gyűjtötte. Bereczky, i.m., 56.

³⁰ Bereczky, i.m. 53–55.

³¹ I.m., 42–43., 44.,

hangsúlyozta, hogy a Hány János cselekménye – éppúgy, mint a folklórban a mesék – összekeveri a történeti tényeket és a meseelemeket.³² A történetnek tehát – mint arra Kodály már az ősbemutató idején is utalt – van valóságmagja, az események azonban nem úgy zajlanak le, ahogy a valóságban történtek.³³ A valóság és a fantázia összeolvadását többek között látványosan illusztrálja *A bécsi harangjáték*, amelyben a harangjáték dallama egy bukovinai tehénhívogató dallam (1. kottapélda).

1. kottapélda: A bécsi harangjáték tehénhívogató dallama

Éppen ezért volt Kodály számára oly fontos a történetileg autentikus népdalgyűjtőhelyek és Hány fantáziálásának területi közelsége. Ezen a ponton találta meg azt az esztétikai többletet, amelyet hozzá tudott adni a leginkább politikai pamfletnek tekinthető librettóhoz.

Lényeges azonban, hogy a történeti hitelességet szolgáló népdalok mind magyarok voltak. Mi több, a kisebbségek dallamai is mind a magyar zenélési mód manírjait viselik: Kodály ezeket is magyar parasztoktól gyűjtötte. Kodály maga is többször utalt arra, hogy Hány János világnézete „magyarcentrikus”. „Nem gondolom – vélte Kodály –, hogy ez így jó. Épp ellenkezőleg: ebben gyökerezik sok régi bűnünk, a magyar történelem politikai bűnei. A művészetnek azonban nem feladata, hogy oktasson, ítélkezzen vagy meggyőzzön; a művészetnek csak megjelenítenie kell.”³⁴ Kodály Hány Jánosa egyértelművé teszi, hogy a Monarchia idillje csak ebből a magyarcentrikus alapállásból volt idillikusnak érezhető. Kodály Zoltán eszményi állama csak a közös történelem magyar romjaiból rakható újra össze.

³² Kodály Zoltán: „Önarckép”. Kodály, *Visszatekintés/III.*, i.m., 589. Toscanini emlékezete, i.h.

³³ Kodály Zoltán: „Hány János hőstettei”. Kodály, *Visszatekintés/III.*, i.m., 491.

³⁴ I.m.